

УДК 343.915 : 343.71

Мельниченко Л. М., ад'юнкт кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого
права НАВС, ст. лейтенант міліції

Зарубіжний досвід профілактики крадіжкам, вчинених неповнолітніми

Злочинність неповнолітніх завжди була і залишається гострою правовою і суспільною проблемою не лише на території України але й на міжнародному рівні. На сьогоднішній день злочинність неповнолітніх традиційно привертає увагу багатьох вчених і практичних працівників правоохоронних органів з багатьох причин.

Ключові слова: правопорушник, крадіжка, злочинність неповнолітніх, крадіжки з магазинів, запобігати, підліток, підозрюваний.

Преступность несовершеннолетних всегда была и остается острой правовой и общественной проблемой не только на территории Украины но и на международном уровне. На сегодняшний день преступность несовершеннолетних традиционно привлекает внимание многих ученых и практических работников правоохранительных органов по многим причинам.

Ключевые слова: правонарушитель, кража, преступность несовершеннолетних, кражи из магазинов, предотвращать, подросток, подозреваемый.

Juvenile delinquency has always been a severe legal and social problem not only in Ukraine but also internationally. To date, juvenile delinquency has traditionally attracted the attention of many scholars and practitioners of law enforcement for many reasons.

Keywords: offender, theft, juvenile crime, theft from shops, prevent, teen suspect.

Актуальність теми. Згідно зі статистичними даними ряду міжнародних організацій станом з 2008 року на 2012 рік у світі нараховується понад один мільйон неповнолітніх правопорушників, серед яких майже дві третини — це неповнолітні правопорушники, які вчинили злочини майнового характеру. Проте більшість з них скоїли тільки незначні правопорушення, такі як кишенькові крадіжки, жебракування, крадіжки в магазинах та ін. Вчиняючи дане протиправне діяння, вказані діти вступають у конфлікт із законом, що у свою чергу породжує гостре питання шляхів переслідування, покарання дітей як дорослих та профілактика запобігання нових злочинів майнового характеру серед неповнолітніх. Показники злочинності неповнолітніх відбивають певною мірою ситуацію в суспільстві загалом. Молодіжна злочинність та правопорушення є серйозною проблемою у всьому світі.

Стан наукового дослідження. Проблему протидії злочинності неповнолітніх та профілактику крадіжок вчинених неповнолітніми особами у різних європейських країнах вивчали ряд науковців, кримінологів та ювенологів, так у Федеративній Республіці Німеччині (далі — ФРН) — В. Бойльке, Ф. Дюнкель, Б.-Р. Зоннен, В. Хайнц, В. Хассемер, Ф. Шаффштайн; у Франції — Л. Бег, М. Бьорн, Ж. М. Детроя, І. Контрерас, С. Рош; в Іспанії — Х. М. Андреу, К. Б. Ллоредра, Х.-Б. Мартін, К. Річі; в Італії — П. Атдзори, А. Домініоні, Ф. Мантовані, Л. Россіні; у Швейцарії — М. Аєбі, М. Кіліас; у Нідерландах — П. В. д. Лаан; у Великій Британії — Д. Фаррінгтон; у Польщі — Б. Грущинська та ін.

Саме відсутність в українській науці спеціальних комплексних кримінологічних порівняльних досліджень щодо протидії підліткової злочинності в країнах — членах

Європейського Союзу (далі – ЄС), застарілість та неефективність сучасних підходів до запобігання цьому виду злочинності в Україні, і актуалізує розгляд європейського досвіду запобігання вчинення майнових правопорушень неповнолітніми особами.

Метою дослідження є аналіз зарубіжного досвіду запобігання крадіжок вчинених неповнолітніми особами в Європі, окреслення шляхів запровадження ефективного зарубіжного досвіду в практику протидії цьому виду злочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Злочинність (делінквентність) неповнолітніх у ЄС є гострою проблемою сучасного європейського соціального середовища, вирішенню якої приділяється велика увага як на загальноєвропейському, так і національному рівнях. Констатовано, що в чинному законодавстві країн Європи спостерігається значна вікова амплітуда настання кримінальної відповідальності: від 7 років мінімального віку кримінальної відповідальності у Швейцарії до 18 років максимального віку – в Іспанії. Аналіз європейської наукової думки та чинного законодавства ЄС дає підстави під злочинністю неповнолітніх розуміти протиправну, кримінально карану, суспільно-небезпечну поведінку осіб віком від 14 до 17 років [1, с. 9-10].

Значна кількість західних вчених, які й тепер займаються дослідженням відхилень у поведінці неповнолітніх осіб, які вподальшому сприяють вчиненню протиправних діянь, не диференціюють чітко такі поняття, як «важковиховувана дитина», «неповнолітній правопорушник» та «неповнолітній злочинець». Найчастіше у працях англійських і американських учених стосовно особистості, яка порушує норми і правила поведінки, вживається термін «delinquent», що в перекладі з англійської означає: винний, правопорушник, злочинець, а термін «delinquency» означає, таким чином, і проступок, і правопорушення, і навіть злочин, тобто будь-які види відхилень у поведінці. Водночас для відхилень, які не мають яскраво вираженого антисоціального характеру, вживається термін «deviant», девіація (відхилення від норми).

У теоріях сучасних зарубіжних вчених, які пояснюють причини виникнення відхилень у поведінці неповнолітніх і які пропонують профілактичні заходи, спрямовані на попередження правопорушень і злочинів, є чимало цікавих положень, що актуальні для нашої соціальної практики. Дехто з цих вчених в основу концепцій поклали вчення Ч. Ломброзо, згідно з яким причини злочинної поведінки серед неповнолітніх осіб слід шукати насамперед в особистості самого злочинця. Цей видатний психолог розробив таблиці «природжених злочинців», на основі яких можна визначити, чи ми маємо справу з нормальною людиною, чи перед нами типовий злочинець [8, с. 48-52].

Вивчення сучасного стану європейської підліткової злочинності, надання висновків щодо основних її тенденцій доцільно здійснювати шляхом аналізу відповідних показників насамперед у таких країнах, як ФРН, Велика Британія, Франція та Італія, оскільки сумарний показник загального рівня злочинності в них майже дорівнює половині всієї злочинності 27 країн-членів ЄС. До того ж, ці країни мають найбільший рівень саме злочинності неповнолітніх.

Аналіз крадіжок вчинених неповнолітніми злочинцями різного виду у європейських державах дає підстави виділити тенденції, що намітилися останнім часом: а) на тлі незначного зменшення загального рівня злочинності в ЄС відбувається збільшення кримінальної активності осіб віком 14–17 років; б) огляди віктимізації населення європейських країн свідчать про високий рівень латентності злочинності неповнолітніх; в) у структурі цієї злочинності переважають крадіжки відкритого характеру (шляхом вільного доступу); г) яскравою ознакою її тенденцій є збільшення питомої ваги ко-

рсливих злочинів, які скоюють дівчата (особливо в Італії), що пояснюється процесами акселерації та маскулінізації дівчат; г) превалювання злочинів, які вчиняються неповнолітніми іноземцями (Франція, Італія), свідчить про прорахунки міграційної та соціальної політики, недостатнє первинне запобігання злочинності; д) високі показники алкоголізації та наркотизації підлітків у ФРН та Великій Британії; е) зростання кількості європейських неповнолітніх алкоголіків та наркоманів призводить до зміни структури підліткової злочинності, що тяжіє до збільшення насильницьких її проявів; є) відмінність у географії цієї злочинності на загальноєвропейському та регіональному рівнях залежить від щільності населення, його ментальності, культурних особливостей, рівня урбанізації, якості роботи поліції.

Вивчення спеціальних джерел європейських правників показує, що підвалиною походження злочинності неповнолітніх майнового характеру у Європі є так званий багатофакторний підхід, що базується на поєднанні різних за своїм характером та спрямованістю чинників – генетичних, біопсихологічних та соціальних. При цьому для країн півдня ЄС (Італія, Франція) є більш характерним пояснення причин вчинення правопорушень майнового характеру неповнолітніми особами – переважно біопсихологічними теоріями, а для Великої Британії, ФРН та інших країн – соціологічними, оскільки останні, особливо Велика Британія, перебувають під впливом соціологічних теорій американських науковців [9, с. 30-31].

Детермінанти, що породжують та зумовлюють сучасну злочинність неповнолітніх майнового характеру в Європі, слід поділити на два рівні чинників: мікро- та макросередовищний. У свою чергу детермінанти мікросередовищного рівня, що мають недоліки, які негативно позначаються на поведінці неповнолітніх, класифіковано згідно з критерієм сфери (агентів) соціалізації останніх. До них належать: а) сім'я (матеріальні труднощі, сварки батьків, насильство стосовно дітей, кримінальне минуле близьких родичів, приділення недостатньої уваги підліткам, виховання дітей у неповній сім'ї, алкоголізм та наркоманія членів родини); б) школа (низький рівень засвоєння учнями знань, недостатня увага з боку педагогів, відсутність індивідуального підходу до кожної дитини, недоліки виховної роботи, прояви насильства в навчальних закладах); в) найближче побутове оточення, крім сім'ї та школи (може бути криміналізуючим соціальним чинником у разі недостатньої реалізації виховної функції двох попередніх сфер соціалізації); г) ЗМІ (демонстрація сцен безкарності вчинення крадіжок, пропаганда отримання чужого майна не законним способом та безнакарність, насильства по телебаченню, в кіно, Інтернеті та комп'ютерних іграх, популяризація аморальної поведінки, кримінальної субкультури, кулачного права й актів вандалізму).

Макросередовищний рівень детермінантів сучасної європейської злочинності неповнолітніх майнового характеру та делінквентності виявляється через бідність, безпритульність та бездоглядність, високу урбанізацію й міграцію населення, негативний вплив ЗМІ й Інтернету.

Окрім указаних загальних детермінант, що продукують злочинність неповнолітніх майнового характеру, існують певні особливості в окремих країнах ЄС, а саме: слабо контрольована міграція населення (громадян ромського та африканського походження – у Франції, громадян колишньої Югославії – в Італії, громадян турецького походження – у ФРН, громадян мусульманського віросповідання – у Великій Британії); високий рівень алкоголізації та наркотизації неповнолітніх (Велика Британія, ФРН); відродження та бурхливий розвиток діяльності неофашистських організацій (ФРН, Італія, Велика Британія, Франція).

Багатофакторний підхід до походження європейської неповнолітньої злочинності майнового характеру передбачає, окрім перелічених соціальних, ще й низку детермінант біопсихологічного характеру. Вони проявляються на рівні конкретного злочину та є елементом його генези (механізму). Чинники біологічного та фізіологічного характеру якнайповніше проявляються саме в розглядуваному виді злочинності, що пов'язується з диссоційованими особливостями вікового розвитку підлітків. Серед проявів біопсихологічної спрямованості, що впливають на зумовлення злочинності неповнолітніх майнового характеру, виокремлено: інтелектуальні риси, фізичні ознаки тіла та організму, гіперактивність, жадоба сенсацій. При цьому детермінанти генетичного та біопсихологічного змісту не зумовлюють самостійно злочинну поведінку неповнолітнього, а здатні це здійснити лише разом із детермінантами соціального характеру.

Термін «превенція», або «запобігання» (від англ. – prevention), слід визнати загальним, родовим терміном, яким у західній кримінології позначається діяльність, пов'язана із запобіганням злочинності, у тому числі неповнолітній.

Звідси запобігання злочинності неповнолітніх в європейських країнах визначається як діяльність, спрямована на покращення її кількісно-якісних показників, скорочення негативних наслідків для суспільства шляхом здійснення на постійній основі різноманітних заходів соціального та репресивного характеру.

Відповідно до європейської кримінологічної теорії заходи протидії підлітковій злочинності майнового характеру класифіковано за: а) рівнем (первинні, вторинні, третинні); б) об'єктом (сім'я, школа, найближче побутове оточення, ЗМІ, умови соціального та економічного характеру); в) суб'єктом (державні і місцеві органи влади, освітні заклади, родина, неурядові організації, окремі громадяни); г) змістом (соціальні, економічні, психологічні, педагогічні, інформаційні, медичні).

Дослідження спеціальної літератури та європейських законодавчих джерел дає підстави розглядати загальносоціальне (первинне) запобігання злочинності неповнолітніх майнового характеру як комплекс різноманітних за характером заходів, прямо не спрямованих на її запобігання, але таких, що здатні впливати на скорочення її кількісних і якісних показників [5, с. 125-126].

Спеціально-кримінологічне запобігання – як заходи вторинного й третинного запобігання – прямо стосується обмеження дії різних криміногенних чинників. При цьому заходи загального та спеціального запобігання підлітковій злочинності мають взаємозалежний та взаємодоповнювальний характер. І головне, що керівництво правоохоронних органів більшості країн-учасниць ЄС не має на меті усунення, повну нейтралізацію чи ліквідацію злочинності, у тому числі неповнолітніх, а намагається зменшити її кількісно-якісні показники й утримати в менших масштабах шляхом запровадження запобіжних стратегій та реалізації спеціальних програм.

Усі програми запобігання підлітковій делінквентності майнового характеру в сучасній Європі пропонуємо поділити на два види – спеціальні програми профілактичного спрямування і так звані програми відновного правосуддя. Програми профілактичного спрямування можна класифікувати за критерієм їх спрямованості на такі види: а) програми, спрямовані на зміцнення родини; б) програми щодо усунення негативних чинників шкільного виховання; в) програми соціальної профілактики злочинності та делінквентності.

Аналіз та узагальнення цих програм показує, що найбільша поширеність, досвід, обсяги фінансування та увага з боку державних органів та громадських об'єднань до них має місце у Великій Британії та ФРН, в інших європейських країнах їх застосування є обмеженішим, однак не менш актуальним.

Програми відновного правосуддя включають: медіацію, діяльність широкого кола служб пробації (соціальних органів), які є поки що незнайомими для досвіду України, але запровадження яких передбачено відповідно до Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затвердженої Указом Президента України від 24 травня 2011 р. № 597/2011, та програми примирення [6, с. 2-3].

Сучасний досвід запобігання злочинності неповнолітніх майнового характеру в країнах ЄС розглянуто під кутом критичного аналізу, з виділенням його вад, а також позитивних моментів, що потребують уваги з боку суб'єктів запобігання підліткової злочинності в Україні, та їх запровадження в правотворчу й правозастосовну діяльність нашої держави.

До позитивних сторін системи ювенальної юстиції ЄС та практики протидії підліткової злочинності нами віднесено: розробку та реалізацію державних і місцевих профілактичних програм; акцентування державою значущості соціальної та економічної підтримки населення; гуманізацію кримінальних покарань; скорочення кількості ув'язнених підлітків; створення служб пробації; активну участь громадськості; широке запровадження медіації в кримінальних провадженнях.

Серед недоліків європейського правосуддя у справах неповнолітніх можна виділити такі ризики: ризики руйнації засад сімейного виховання; випадки заохочення дитячого свавілля на державному рівні; сприяння неповазі підлітків до власних батьків; прецеденти зловживання з боку соціальних служб; практику розширення кола осіб, позбавлених батьківських прав.

Рекомендується запозичити із сучасного досвіду європейських країн у сфері запобігання неповнолітній злочинності майнового характеру таке: зміну виключно державного характеру діяльності суб'єктів протидії підліткової злочинності; посилення фінансування роботи суб'єктів ювенальної юстиції за рахунок продуманої податкової політики; зміцнення соціальної складової державної сімейної та молодіжної політики; запровадження роботи служб пробації; створення спеціальних ювенальних судів; більш широке залучення приватного сектору до скорочення криміногенності в підлітковому середовищі; розробку на державному та місцевому рівнях профілактичних програм, основним суб'єктом яких були б добровольці та волонтери; більш активне використання можливостей церкви; поглиблення співпраці шкільних закладів та правоохоронних органів; посилення виховної функції школи.

Варто виділити, що починаючи з 2005 року уряд Великобританії виділив майже одну десяту річного бюджету країни на проведення наукових досліджень та забезпечення науково-практичної діяльності служб, інституцій, об'єднань з питань запобігання та протидії неповнолітньої злочинності. Робота з неповнолітніми, схильними до протиправної поведінки, а також з неблагополучними сім'ями забезпечується, насамперед, соціальною службою. Соціальні працівники в тісній співпраці з правоохоронними органами проводять комплекс профілактичних заходів. Насамперед йдеться про виявлення неблагополучних сімей і організацію відповідних профілактично-корекційних заходів. У випадках виявлення неблагополучної сім'ї, в якій не створені належні умови для належного розвитку дитини, більше того, де її ображають, карають, чи взагалі на неї не звертають уваги і це негативно починає позначатися на поведінці дитини, її тимчасово вилучають із сім'ї.

Найбільш поширеними заходами в подібних випадках є «foster-ing» і «mainstay». Це означає догляд за чужою дитиною, особливий вид опікунства. «Fostering» передбачає перебування в чужій сім'ї протягом тривалого часу, як правило, до повноліття. Проте контакти дитини із справжніми батьками зберігаються і як тільки умови в сім'ї стають сприятливішими для виховання дитини, вона знову повертається у сім'ю.

«Mainstay» передбачає догляд за дітьми від 11 до 17 років на короткий період,

найчастіше — лише кілька місяців, через тимчасові труднощі в сім'ї дитини. Якщо їх позбуваються, то дитина повертається в сім'ю, а коли сім'я і далі перебуває у важкому періоді, то оформляється «fostering». Крім того, існує й інший вид догляду за дітьми з неблагополучних сімей — «emergency care», тобто догляд у надзвичайних (критичних) ситуаціях. Він має місце тоді, коли виникає необхідність негайно ізолювати дитину від негативного впливу сім'ї (наприклад, у сім'ї трапилося вбивство, арешт, аварія). У таких випадках дитина передається на догляд в іншу сім'ю на кілька днів чи тижнів до остаточного вирішення питання про її подальшу долю. Люди, які в будь-який час готові прийняти в свою сім'ю чужу дитину, називаються «carers». Такими можуть бути сімейні чи одинокі люди, яким виповнилося 25 років і які виявили бажання виховувати чужих дітей. Ці види догляду за дітьми з неблагополучних сімей виникли тому, що дитячі будинки та інтернати не дуже популярні у Великобританії. Вважається, що нормальний розвиток дитини краще забезпечується в сім'ї, нехай навіть і в чужій. На нашу думку, це цілком правильно.

У тому випадку, де це можливо, дитина залишається у своїй сім'ї. З сім'ями проводяться інтенсивна психотерапевтична, консультативна робота, лише індивідуальна, залежно від тих труднощів, які відчуває сім'я. Сім'я перебуває під постійним контролем соціального працівника, відвідує заняття в спеціальних консультативних центрах з питань сім'ї, які є в кожному місті. Велика увага приділяється дітям, у поведінці яких вже проявилися певні відхилення, які вчинили про-ступки, дрібні крадіжки.

У випадку вчинення крадіжки неповнолітнім правопорушником до 16 років справа не розглядається у суді. Для цього існує система «Children Panels» і «Children's Hearings». «Children Panels» — це спеціальна комісія, що складається з людей (переважно віком від 25 до 50 років), які мають певні знання у галузі психології, педагогіки, навички спілкування з дітьми. Робота в цій комісії вважається надзвичайно відповідальною, тому члени цієї комісії призначаються Державним секретарем на п'ять років. Ці люди проходять відповідну підготовку за спеціальними програмами. «Children's Hearings» — це процес слухання дитячих справ, в якому беруть участь три члени комісії. Слухання найчастіше відбувається в сім'ї, за місцем проживання, в присутності батьків і дитини, поведінка якої обговорюється. Перед цим дитину всебічно вивчають. В результаті слухання приймається рішення стосовно май-бутнього дитини. Вона може бути залишена в сім'ї, але перебувати під наглядом соціального працівника, або передана під опіку іншої сім'ї, іноді направлена в спеціальну школу для дітей з відхиленнями у поведінці. У таких школах діти можуть перебувати від кількох місяців до кількох років залежно від того, чи є позитивні зміни в їх поведінці. У деяких випадках діти з незначними відхиленнями у поведінці продовжують навчатися у своїй школі, але після обіду вони обов'язково відвідують спеціальні центри соціальної роботи, де з ними працюють спеціалісти за індивідуальною програмою [4, с. 43-45].

Відповідно до Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи «Про посередництво в кримінальних справах», «Про медіацію в кримінальних справах» (1999 р.) у багатьох країнах (Великобританія, Австрія, Бельгія, Німеччина, Нідерланди, Польща, Франція, Естонія, Словенія, Чехія та ін.) почалася реалізація ідеї і програм відновного правосуддя, у першу чергу, для неповнолітніх правопорушників. Застосування відновних процедур регулюється рядом внутрішньодержавних нормативно-правових актів країн Європи — це закони про медіацію, про застосування медіації у кримінальних провадженнях для певних категорій суб'єктів конфліктів та статті кримінальних і кримінально-процесуальних кодексів. Такий підхід, як «відновне правосуддя», є альтернативою до карального підходу у сфері розв'язання кримінальних ситуацій.

Найбільш поширеною формою відновного правосуддя для неповнолітніх правопорушників є медіація, або програма примирення – альтернативна форма вирішення конфлікту за участю третьої нейтральної, неупередженої, не зацікавленої в даному конфлікті сторони – медіатора, який сам особисто не приймає рішення, а лише допомагає сторонам дійти згоди щодо спору. Медіація неповнолітніх правопорушників, яка охоплює елементи реабілітації, відновлення справедливості, як правило, є частиною системи соціальної підтримки та спрямована, в основному, на досягнення виховного ефекту.

Висновок. Таким чином, злочинність неповнолітніх майнового характеру завжди викликає підвищену увагу суспільства. Це цілком обґрунтовано, по-перше, тим, що поширення злочинів та інших правопорушень руйнівно впливає на молодь, яка є резервом соціального, культурного, політичного, економічного розвитку держави. По-друге, злочинність неповнолітніх майнового характеру може розглядатись як прогностична для всієї злочинності, бо неповнолітні злочинці – це резерв дорослої злочинності. Тому не випадково попередження злочинів та інших правопорушень серед цієї категорії населення вважається важливим аспектом попередження загальної злочинності у суспільстві і розглядається у світових масштабах. Міжнародно-правові принципи та норми закріплюють особливий статус неповнолітнього, у тому числі й того, який порушив закон, і вимагають більш лояльного, у порівнянні з дорослими, ставлення всіх держав, що прийняли відповідні зобов'язання, у тому числі й Україна.

Підтверджує цю тенденцію і сучасна ситуація із підлітковою злочинністю в Україні, засвідчуючи загострення даної проблеми, що закономірно зумовлює подальший пошук шляхів її вирішення. Ці шляхи, які лежать через розробку дієвих заходів протидії зазначеному негативному явищу, значною мірою пов'язані з використанням ефективних механізмів управління навчальними закладами для дітей-правопорушників. Саме у цьому контексті варто розумно залучити практичний досвід західних країн, які мають серйозні досягнення стосовно розуміння феномену злочинності неповнолітніх майнового характеру та вирішення проблеми подолання цього явища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Айртсен И.П. Деятельность в области восстановительного правосудия в Европе // Вестник восстановительной юстиции. – Вып. 3. – М., 2000. – С. 9-13.
2. Воронин Ю.А. Система борьбы с преступностью в США / Воронин Ю. А. – М., 1996. – 264 с.
3. Досін А.Р. Використання британського досвіду організації профілактичної роботи з неповнолітніми правопорушниками в Україні: методичні рекомендації / А. Р. Досін. – Ужгород : УжНУ, 2010. – 34 с.
4. Зер Г. Зміна об'єктива: новий погляд на злочин та правосуддя щодо неповнолітніх / Пер. з англ. М. Яковлева. – К.: Унів. вид-во "Пульсари", 2010. – 61 с.
5. Книш О.М. Зарубіжний досвід профілактики злочинності неповнолітніх / Книш О. М. // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 1 (14). – С. 125-133.
6. Програми попередження злочинності в Канаді. – Режим доступу: <http://www.wendigolake.com>.
7. Современные концепции борьбы с преступностью в ФРГ // Борьба с преступностью за рубежом. – 2012. – № 7. – С. 20–26.
8. Sherman L, Gottfredson D, MacKenzie D, Eck J, Reuter P., & Bushway S. Preventing Crimes: What Works, What's Doesn't, What's Promising. – National Institute of Justice, 1998. – P. 223.
9. Washington ProFile – Weekly Digest; 11 ноября 2004 г. – № 103 (503).